

**Sosyal Bilgiler
Ders Kitaplarının
Kapsayıcı Eğitim
Bağlamında
İncelenmesi**

Hazırlayan: Melisa Soran

Katkı sunanlar: Ayşe Alan, Duru Türker, Kenan Çayır, Melike Ergün

İstanbul, Mayıs 2024

Tüm hakları saklıdır. İzin almadan çoğaltılamaz, referans vermeden kullanılamaz.

İçindekiler

Giriş	3
Yöntem ve kapsam	4
Bulgular	7
Çeşitli toplumsal grupların temsili	8
Kız çocuklar ve kadınlar	9
Mülteci çocuklar	13
'Yetim' çocuklar	14
Engelliler	15
Çalışan çocuklar	18
İnsan hakları	20
Kapsayıcı dil	24
Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programının değerlendirmesi	25
Sonuç ve öneriler	28
Kaynakça	30

Giriş

Kapsayıcılık ve kapsayıcı eğitim son yıllarda sıklıkla gündeme gelen ve Türkçe alanyazınında da kullanımı yaygınlaşan kavramlar. Eğitim alanına bu kavramların girmesi Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) gibi uluslararası kuruluşların bu konuda kılavuzlar yayımlamasıyla başladı. Bu yayınlara atıfla, kapsayıcı eğitimi “*öğrenenlerin farklı gereksinimlerine, onların eğitime, kültüre ve topluma katılımını artırarak ve eğitim sisteminin içindeki ayrımcılığı azaltarak cevap verme süreci*” olarak tanımlayabiliriz (UNESCO, 2005; 2009; 2017; 2020). Başlarda özellikle engelli çocukların genel eğitime dahil edilmesine yönelik bir ihtiyaçtan hareketle ortaya çıkan kapsayıcı eğitim kavramının kapsamı giderek genişledi. 2000’li yıllara gelindiğinde bu kavram sadece engelli öğrencilerin değil, tüm farklılıkların eğitimde kapsanmasına karşılık gelmeye başladı.

Kapsayıcı eğitim kavramının Türkiye’de 2016 yılı sonrasında yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu yaygınlaşmanın odağında ise engelli öğrencilerin değil, Suriyeli öğrencilerin kapsanması ihtiyacı yer aldı. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) işbirliğiyle Kaliteli Kapsayıcı Eğitim Projesi’ne başladı. Bu proje çerçevesinde Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü *Sınıfta Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler için El Kitabı*’nı (Öztürk ve diğ., 2017) yayımladı. Ardından ‘başta dezavantajlı çocuklar olmak üzere tüm çocukların kaliteli kapsayıcı bir eğitime erişmesi’ni sağlamak amacıyla Kapsayıcı Eğitim Öğretmen Eğitimi Modülü’nü geliştirdi ve kapsayıcı eğitim anlayışını yaygınlaştırmak için öğretmen eğitimleri düzenledi.

Eğitim sisteminde kapsayıcılığın tesisi ve yaygınlaşması için öğretmen eğitimleri önemli bir rol oynuyor. Öğretmenlerin güçlenmesinin yanı sıra öğretim programları ve ders kitaplarının kapsayıcılığının artırılmasına da ihtiyaç duyuluyor; çünkü ders kitapları, temel hak ve özgürlüklerin genişlemesine, öğrencilerin bakış açılarının zenginleşmesine ve toplumsal barışa katkı yapabileceği gibi, içerdikleri ayrımcı söylemlerle toplumsal eşitsizlikleri ve kutuplaşmayı da artırabilir (Çayır, 2014). Eşit Haklar için İzleme Derneği (EŞHİD) tarafından çevirisi yayımlanan *Din, Toplumsal Cinsiyet ve Kültüre Odaklanarak Ders Kitaplarının İçeriğinin Kapsayıcı Hale Getirilmesi* başlıklı yayına (EŞHİD, 2021) göre, ders kitapları öğretme ve öğrenme süreçlerini şekillendiren ana senaryo olarak kabul görüyor. Ders kitaplarında çeşitli toplumsal grupların adil ve doğru (kalıpyargıları beslemeyecek) bir şekilde temsil edilmesi önemli görülürken evrensel değerlerin okul yaşantısına ve eğitim sistemine dahil edilmesi de öneriliyor. Eğitim sisteminin kapsayıcılığının ancak bu sayede artırılacağı ve öğrencilerin toplumsal hayatta etkin vatandaşlar olabilmelerinin sağlanabileceği öne sürülüyor.

Elinizdeki çalışma Sosyal Bilgiler ders kitaplarını kapsayıcılık açısından incelemeyi ve eğitim sisteminin kapsayıcılığını artırmaya katkı sunmayı amaçlıyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR) olarak Ocak-Mart 2024 aylarında yürüttüğümüz çalışmada, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında dağıtılan 8 Sosyal Bilgiler ders kitabını inceledik. Çalışmamızı tamamlamak üzereyken MEB Maarif Modeli Yeni Müfredat Taslağı yayımlanınca, çalışmamızda Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı taslağına ilişkin değerlendirmemize de yer verdik. Sunduğumuz çerçevenin, yenilenen müfredattan hareketle hazırlanacak ders kitaplarının incelenmesi için bir kılavuz olacağına da inanıyoruz.

Yöntem ve kapsam

Türkiye’de ders kitaplarının incelenmesinde referans alınan belge, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) tarafından yayımlanan *Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları* (MEB, 2023). Belgenin ilk bölümünde *Anayasa ve Kanunlara Uygunluk Yönünden Yapılacak İncelemede Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları*’na yer veriliyor (s. 7). Kriterlerin bir kısmını listeleyecek olursak:

- İçerik, Anayasa’da ve Millî Eğitim Temel Kanunu’nda açıkça hükme bağlanmış eşitlik ilkesi gözetilerek temel insan hak ve özgürlüklerini destekleyen ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir yaklaşımla hazırlanmalıdır.
- Konuların işlenişinde veya örneklerde, insanların betimlenmesi ve olayların sunulmasında, toplumsal eşitlik ilkesi gözetilmelidir.
- İçerikte kişilerin hak ve özgürlüklerini ihlal edecek unsurlar bulunmamalıdır.
- İçeriğin düzenlenmesinde bütün insanların eşit ve özgür olduğu ilkesi esas alınmalıdır.
- Herkesin eşit ve özgür olduğu ilkesi esas alınmalıdır.
- İçerikte çoğulculuk ilkesi gözetilmelidir.
- İçerik oluşturulurken toplumun tüm katmanlarına hitap edilmeli, toplumsal temsiliyet gözetilmelidir.

Yukarıda listelediğimiz kriterler, ders kitaplarında ‘temel insan hak ve özgürlükleri destekleyen’, ‘toplumsal eşitlik ilkesini gözetilen’ ve ‘ayrımcılığı reddeden’ bir yaklaşımın olmasını öngörürken ‘çoğulcu bir toplumsal temsiliyet’in, başka bir deyişle kapsayıcılığın dikkate alınmasının öncelendiğini gösteriyor. Belgede, ders kitaplarında kadın-erkek temsillerine, toplumun bir kesiminin siyasi görüşüne ve düşüncelerine, farklı kültürel ve etnik yapılar ile din ve mezheplere ve son olarak farklı bireysel, sosyal ve

mesleki kimliklere yönelik önyargı oluşturabilecek anlatımlara yer verilmemesi gerektiğine değiniliyor. “*Irk, renk, dil, din, siyasi tercih, etnik köken, mülkiyet veya başka herhangi bir ayırım gözetilmeksizin evrensel insan haklarının herkes için geçerli olduğu ilkesi*”nin esas alınması belirtiliyor (s. 8).

2020 Küresel Eğitim İzleme Raporu (UNESCOa, 2020) için hazırlanan *Kapsayıcılık ve Eğitim: Ders Kitapları ve Kapsayıcı Eğitim* başlıklı arkaplan belgesinde (UNESCOb, 2020), öğretim programı ve ders kitaplarının kapsayıcılığının incelenmesinde üç boyut* dikkate alınıyor:

- Kapsayıcı dil: Tüm öğrencilerin bireysel ve toplumsal yönleriyle değerli ve ait hissetmesini sağlayan, çeşitliliği yansıtan ve eşitlikçi bir dil kullanılması
- İnsan hakları: Tüm bireylerin, farklılıklarından bağımsız olarak, eşit ve değerli görüldüğü hak temelli anlayışın içerilmesi
- Çeşitli toplumsal grupların temsili: Kimliklerin çokluğunu ve çeşitliliğini hesaba katan bir anlayışla toplumsal grupların adil ve doğru şekilde temsil edilmesi

Elinizdeki çalışma kapsamında, 4, 5, 6 ve 7. sınıf düzeylerinde dağıtılan 8 Sosyal Bilgiler ders kitabını -üç boyutu dikkate alarak- inceledik ve bu raporu hazırladık. İncelediğimiz ders kitaplarına ilişkin detaylar aşağıdaki tabloda yer alıyor:

	Sınıf düzeyi	Yayınevi	Yıl
1	4. sınıf	Ferman Yayıncılık	2023
2	4. sınıf	Tuna Matbaacılık	2020
3	5. sınıf	Ata Yayıncılık	2019
4	5. sınıf	MEB Yayınları	2021
5	6. sınıf	Anadol Yayıncılık	2021
6	6. sınıf	MEB Yayınları	2021
7	7. sınıf	Ekoyay Yayıncılık	2021
8	7. sınıf	MEB Yayınları	2019

* EŞHİD tarafından çevirisi yayımlanan *Din, Toplumsal Cinsiyet ve Kültüre Odaklanarak Ders Kitaplarının İçeriğinin Kapsayıcı Hale Getirilmesi* başlıklı yayında, yukarıda değindiğimiz üç boyutun din, toplumsal cinsiyet ve kültür temaları odağında detaylı açıklamaları yer alıyor.

Ders kitaplarını incelerken Şu sorulara yanıt aradık:

Çeşitli toplumsal grupların temsili

- Hangi toplumsal gruplar temsil ediliyor? Hangileri temsil edilmiyor?
- Temsil edilenler nasıl temsil ediliyor? Adil ve doğru Şekilde mi?

İnsan hakları

- İnsan hakları yaklaşımı kitaplardaki konulara ne kadar dahil ediliyor?
- İnsan hakları konu edilirken toplumsal çeşitlilik gözetiliyor mu?

Kapsayıcı dil

- Herhangi bir toplumsal gruba yönelik etiketleyici tanımlamalar var mı? Varsa, hangileri?
- Dışlayıcı veya ayrıştıran söylem ve uygulamalar var mı? Varsa, hangileri?
- İyi örnek oluşturabilecek kapsayıcı söylem ve uygulamalar var mı? Varsa, hangileri?

Ders kitaplarını yukarıdaki sorular bağlamında incelerken iki öğrenme alanına odaklandık: *Birey ve Toplum* ile *Etkin Vatandaşlık*. *Birey ve Toplum* başlıklı öğrenme alanında 'ben' ve 'biz' olma süreçleri ele alınıyor ve hem toplumdaki çeşitlilik temsil edilmeye çalışılıyor hem de 'bizi biz yapan değerler' anlatılıyor. *Etkin Vatandaşlık* başlıklı öğrenme alanında ise, çocuk hakları konu edilirken hakların korunmasında ve toplumsal sorunların çözümünde devletin rolü irdeleniyor.

Bulgular

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında konuların karakterler aracılığıyla anlatıldığı bir akış sunuluyor. Bu karakterlerden kimileri diğerlerinden daha ön planda yer alıyor.

4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) bütün kitap boyunca anlatıcı olan bir karakter bulunuyor ve kitap bu karakterin kendini tanıtmaya başlıyor: Sosyal Bilge, duygusal biri, müzik dinlemeyi ve satranç oynamayı seviyor (s. 10). Sosyal Bilge'nin ardından birçok karakter kendini bize kısaca tanıtıyor. Bu karakterlerin her birinin isimlerini, ilgi alanlarını, ihtiyaçlarını ve yeteneklerini öğreniyoruz (s. 19). Ardından, hikâyesine yer verilen Küçük Picasso takma adlı kız çocuğun hikâyesiyle karşılaşyoruz. Küçük Picasso hem üstün yetenekli hem de başarılar elde etmiş, Türkiye birinciliği ve dünya ikinciliği bulunan, üç kişisel sergi açmış bir ressam (s. 21).

Görsel 1: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 10.

5. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) karşımıza ilk çıkan karakter Zehra isimli bir kız çocuk oluyor. Kitap, mahallelinin şikayet ettiği çöp sorununa Zehra'nın çözüm önerisi geliştirdiği bir hikâye ile başlıyor. Hikâyede *"Derslerinde başarılı, sosyal yönü çok güçlü; aynı zamanda da çevresinde yaşanan olaylara karşı son derece duyarlı bir çocuk"* olarak tanıtilen Zehra, mahallelinin çöp sorununa Sosyal Bilgiler dersinde öğrendiklerinden hareketle çözüm öneriyor (s. 12). Ardından başka başka çocukların Sosyal Bilgiler dersinde öğrendiklerinin faydalarına ilişkin görüşlerine yer veriliyor (s. 13).

Yukarıdaki örneklerden hareketle, Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki temsilde kız çocukların öne çıkarıldığını söyleyebiliriz. Buna karşın kapsayıcılık açısından değerlendirdiğimizde, ders kitaplarında bir toplumsal grubun üyelerinin (kız çocukların) yer alması yeterli olmuyor; bu temsiliyetin kalıpyargıları beslemeyecek şekilde olması da gerekiyor. Bu örneklerde kız çocuklara 'sosyal yönü güçlü', 'çevresinde yaşanan olaylara duyarlı' ve 'başarılı' özellikleri atfediliyor. Bu özellikler kız çocuklara hâlihazırda toplumda yaygın olarak atfedilen özelliklerle örtüştüğü için cinsiyetçi kalıpları besleyen bir etki yaratma riski taşıyor.

Elinizdeki çalışma kapsamında, toplumsal hayatta dezavantajlı konumda olan grupların ders kitaplarında nasıl temsil edildiğini inceleyeceğiz. Bu grupların başında kız çocuklar ve kadınların yanı sıra mülteci çocuklar, 'yetim' çocuklar, engelliler ve çalışan çocuklar geliyor.

Çeşitli toplumsal grupların temsili

Her bir toplumsal grup özelinde analize başlamadan önce şunu not düşmeyi önemli buluyoruz: Kız çocuklar ve kadınlar Sosyal Bilgiler ders kitaplarının genelinde neredeyse her konuda temsil edilirken saydığımız diğer gruplar yalnızca belirli konularda karşımıza çıkıyor. Bu konulara ilişkin kazanımları ve kazanımların açıklamalarını derlediğimizde, çeşitli toplumsal grupların temsilinin *Birey ve Toplum* başlıklı öğrenme alanında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal grupların 'farklılıklar'ı üzerinden temsil edildiğini ve 'hakların ihlal edildiği durumlara örnek' olarak sunulduğunu öngörebiliriz.

Birey ve Toplum	Etkin Vatandaşlık
<p>4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar. Farklı yeteneklere, beğenilere ve kişilik özelliklerine sahip bireylerin yanı sıra dezavantajlı (engelli, yoksul, devlet bakımına muhtaç veya kronik sağlık sorunları yaşayan) bireylerin durumlarına da değinilir.</p> <p>4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar.</p> <p>5.1.4. Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.</p> <p>6.1.3. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik önyargıları sorgular. Farklı kişi ve gruplara karşı zaman zaman rastlanan kalıpyargı ve önyargı örnekleri incelenir. Toplumsal birlikteliğin özel gereksinimli bireylerin yanı sıra farklı sosyoekonomik gruplara mensup olanlar ile farklı etnik, dinî ve mezhepsel aidiyetlere saygı duymayı gerektirdiği üzerinde durulur.</p>	<p>4.6.1. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.</p>

Kız çocuklar ve kadınlar

Kitapların genelinde kız ve oğlan çocukların sayısal temsilde bir denge gözetilirken, içeriğin büyük bir kısmı cinsiyetçi kalıpları üretmeyecek şekilde sunuluyor. Hem çocuk hem yetişkin karakterlere sıklıkla yer verilen Sosyal Bilgiler 4 ve 5. sınıf ders kitaplarında çocuk karakterlerin cinsiyete göre dağılımına baktığımızda 53 karakterin 27'sini kız çocuklar, 26'sını oğlan çocuklar oluşturuyor. Yetişkinlerde ise, 49 karakterin 29'u (yaklaşık %60'ı) kadın. Kız çocuklar kitaplarda 'çevresine karşı duyarlı', 'sosyal yönü güçlü' olmanın yanı sıra kitap okumaktan bisiklet sürmeye, dans etmektan satranç oynamaya, müzik aleti çalmaktan zekâ oyunlarına ve üreten çocuk topluluğu kurmaya kadar çok çeşitli özellikler ve ilgi alanlarıyla da karşımıza çıkıyor. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) yer alan ve aşağıda alıntılıdığımız örneklerin ilkinde Ayça isimli bir çocuk satranca olan ilgisini belirtirken (s. 19), Ezgi isimli bir başka çocuk kurucusu olduğu topluluğun amaçlarını anlatıyor (s. 163).

Görsel 2: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 19.

Ben Ezgi. Okulumuzda iki arkadaşım ile birlikte "Üreten Çocuk" adını verdiğimiz bir topluluk kurduk. Topluluğumuzun amacı arkadaşlarımızı sadece tüketen değil aynı zamanda üreten bireyler olmaya teşvik etmektir. Biz başlattığımız bu hareketle "Kendi Projeni Yap", "Kendin Yap", "Sen de Yap" gibi sloganları kullanarak okulumuz öğrencileri arasında üretme kültürünü yaymak istiyoruz. Böylece toplumumuzda teknolojiyi sadece kullanan değil üreten, teknolojinin esiri değil sahibi olan insanların çoğalmasına katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

Görsel 3: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 163.

Sosyal Bilgiler 4 ve 5. sınıf ders kitaplarında kadınların temsil edildiği rollere baktığımızda, yarından fazlasını ebeveyn (% 40) veya öğretmen (%24) rollerinde görüyoruz. Kadınlar bu rollerin yanı sıra kaymakam, belediye başkanı, okul müdürü gibi yönetici rollerde de temsil ediliyor. Kadınların temsil edildiği diğer meslekler arasında doktor, hasta bakıcı, sanatçı gibi çeşitli roller de karşımıza çıkıyor.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında erkeklerin temsil oranınının (%40) kadınlarinkinden düşük olduğunu görüyoruz. Erkeklerin en yüksek oranda temsil edildiği role baktığımızda ebeveynlik (%40) karşımıza çıkıyor. Erkek temsiller, kadın temsiller gibi tek bir meslekte (öğretmen) yoğunlaşmıyor; vali, okul müdürü, doktor, tasarımcı, muhtar, polis, esnaf, işçi gibi çeşitli rollere dağılıyor.

Kitaplarda oğlan çocuklar ve erkeklerin cinsiyetçi kalıpların dışında temsil edildiği örneklerle yer veriliyor. Oğlan çocukların ev işi yaptığına, erkeklerin çocuk bakımını üstlendiğine ve ev işi yaptığına rastlıyoruz. Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) bulaşıkları makineye yerleştiren bir çocuk (s. 157), 6. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) çocuğuna yemek yediren bir baba (s. 27) ve 7. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) hep birlikte ev temizliği yapan bir aileyle (anne, baba, oğlan çocuk ve kız çocuk) karşılaşlıyoruz (s. 196).

Görsel 4: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 157.

Görsel 5: MEB Yayınları, 6. sınıf, s. 27.

Aile hayatındaki rollerden toplumsal hayattaki rollere birçok konudaki kadın temsillerini incelediğimizde iyi örnekler rastlıyoruz. Örneğin, Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) köy kadınlarının deneyimlerini tüm dünyaya göstermek için 2001 yılında kurulan Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu konu ediliyor. Topluluğun çeşitli ödülleri almaya hak kazandığı da belirtilerek, yaptıkları filmin Ümmiye Koçak'a New York Avrasya Film Festivali'nde Sinemada En İyi Avrasyalı Kadın Sanatçı ödülünü kazandırdığı anlatılıyor.

Görsel 6: MEB Yayınları, 5. sınıf, s. 16.

Bu örneği incelediğimizde, ders kitaplarında temsiline pek rastlamadığımız bir grup olan 'köy kadınları' toplumsal algıların dışında bir şekilde temsil edilerek hem bir toplumsal grubun (kadınlar) içerisinde yer alan çeşitli kimlik hallerinden biri (köy kadınları) görünür kılınıyor hem de köy kadınları alışlageldik rollerinin dışında bir rolde (tiyatro topluluğu üyesi) sunuluyor.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında başörtülü kadın temsillerine bu örnek dışında da rastlıyoruz. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) çocuk hakları (s. 154), 5. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) ailedeki rol ve sorumluluklar (s. 21), 6. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) aile içi demokrasi (s. 208) konu edilirken paylaşılan aile görsellerinde başörtülü kadınlar yer alıyor.

Görsel 7: MEB Yayınları, 5. sınıf, s. 21.

Bunun yanı sıra 5. sınıf ders kitabında (Ata Yayıncılık) sağlık hakkı (s. 23) ve sivil toplum çalışmaları (s. 143); 6. sınıf ders kitabında (Anadol Yayıncılık) pozitif ayrımcılık uygulamaları (s. 230), 7. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) Türkiye demokrasi tarihi konu edilirken paylaşılan görsellerde çeşitli mesleklerden başörtülü kadın temsilleri de sunuluyor.

Görsel 8: Anadol Yayıncılık, 6. sınıf, s. 230.

6. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) ise, öğrenci meclis başkanlığı için oy kullanan başörtülü bir öğrenciye rastlıyoruz.

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitaplarında ‘toplumsal hayatta kadın’ ayrı bir konu olarak ele alınıyor. Bu konuda çeşitli kadın temsillerine yer veriliyor ve karşımıza çıkan isimlerden bazıları şunlar oluyor: Türkiye’nin ilk kadın bakanı Türkan Akyol, Kurtuluş Savaşı’nda adı anılan Kara Fatma (Fatma Seher Erden), yazar Halide Edip Adıvar, dünyaca tanınan fizik mühendisi Canan Dağdeviren, paralimpik oyunlarda Türkiye’ye altın madalya kazandıran okçu Gizem Girişmen, Amerikan Uzay ve Havacılık Dairesi’nde (NASA) görev alan bilim insanı Feryal Özel.

Ders kitaplarında tarihin farklı dönemlerinden ve toplumsal hayatta çeşitli rollerden kadınlara yer verilmesini olumlu karşılayabiliriz. Buna rağmen, kitaplarda yer verilen kadınların sadece isimlerinin anılmasına ve onların hikâyelerine, sözlerine ve üretimlerine yer verilmemesine dikkat çekmek gerekiyor. Bu konuda iyi bir örnek olarak SU Gender tarafından Mor Sertifika Programı kapsamında hazırlanan *Mor Dosya: Sosyal Bilimler* başlıklı yayını (SU Gender, 2018) anabiliriz. Yayında yalnızca Türkiye’de değil, dünyada çeşitli alanlarda önde gelen yirmi bir kadın ile tanıştığımız ve onların yaşam öykülerini öğrendiğimiz bir içerik yer alıyor. Kadınların her biri için derlenmiş metinlerden oluşan kartların etrafına örülmüş etkinlik önerileri sunuluyor. Ders kitaplarında bu tür çalışmalardan faydalanılarak içeriklerin derinleştirilmesine ihtiyaç duyuluyor.

Kadın temsillerine yer verilirken kurulan anlatıyı ise ayrıca değerlendirmek gerekiyor: *“Türk tarihine bakıldığında kadının toplumda çok önemli bir rolü olduğu görülür. Türklerde kadın erkek ayrımı yapılmaz. ... İslamiyet öncesi Türk toplum hayatının ve yönetim anlayışının bir yansıması olarak kadının saygın ve etkin rolü İslamiyet sonrasında da devam ediyor. ... Türk kadını; anayasa, Medeni Kanun ve seçim yasaları sayesinde haklara dünyadaki birçok ülkeden önce ulaşmıştır; İsviçre ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde dahi kadınlar, seçme ve seçilme hakkını Türk kadınından sonra elde etmiştir.”* (MEB Yayınları, 2021, s. 217-218)

“Biz” Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık ve Haklar başlıklı yayında (Çayır, 2014) belirtildiği üzere, ders kitaplarına göre *“Türkler ezelden beri demokrattır”* (s. 12). Yukarıda paylaştığımız anlatı da İslamiyet öncesinde ve sonrasında bu topraklarda cinsiyet ayrımcılığı yaşanmadığını iddia ederek, Türk kadınına hakların dünyadaki birçok kadından önce verildiğini belirterek ve yukarıda örneklediğimiz kadın temsilleri aracılığıyla kadınların tarih boyunca çok önemli roller edinebildiğini göstererek ‘Türklerin ezelden beri demokrat olduğu’nu iddia ediyor. Bunun yanı sıra seçme ve seçilme hakkı

başta olmak üzere, 'hakların kadınlara verildiği' söylemi Osmanlı'dan günümüze kadar süregelen kadın hareketlerini görünmez kılarak hakların kazanılması için verilen mücadeleyi görünmez kılıyor.

Mülteci çocuklar

Ders kitaplarında karşılaştığımız gruplardan biri mülteci çocuklar. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) "*iç karışıklık nedeniyle doğup büyüdüğü topraklardan ayrılarak ülkemize sığınmış olan çocuklar*" (s. 25), diğer bir deyişle "*ülkemizde misafir olan çocuklar*" (s. 25) olarak karşımıza çıkıyor. *Onun Yerinde Olsaydım...* başlıklı konuda anlatıcı,

devlet tarafından ihtiyaçları karşılanırsa dahi onların yabancıları oldukları bir ülkede yaşamakta ne kadar zorlandıklarını anlatıyor: "*Devletimiz onların beslenme, barınma ve sağlık ihtiyaçlarının yanı sıra eğitim ihtiyacını da düşünmüştü. Türkçe bilmedikleri için derslerde zorlanıyorlar.*

Türkiye'de buldukları için aslında şanslı olduklarını söyleseler de üzgünler. İnsanların evlerinden ve alışkanlıklarından koparak yabancıları oldukları bir ülkede yaşamaları ne kadar zor" (s. 25). Anlatıcı böyle bir durumda ne yapmamız gerektiğini şöyle ifade ediyor: "*Ben kendimi onların yerine koyunca içinde buldukları durumu daha iyi anlıyorum. Onlara elimizden geldiğince yardımcı olmamız gerektiğini düşünüyorum.*" (s. 25)

Görsel 9: Anadol Yayıncılık, 6. sınıf, s. 230.

Mülteciler ilerleyen sınıf düzeylerinde de konu edilmeye devam ediyor. Kitaplarda Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurulan mülteci kamplarından görsellere yer verilerek mültecilerin ne kadar zorlu koşullarda yaşamak zorunda bırakıldıkları, ancak ülkemizin hâlâ destek vermeyi sürdürdüğü belirtiliyor.

Görsel 10: MEB Yayınları, 5. sınıf, s. 27.

Ders Kitaplarında Mülteciler: "Mazlum, Muhtaç ve Misafirlerimiz" başlıklı yayında (Öğretmen Ağı ve diğ., 2022) belirtildiği üzere, ders kitaplarında yer verilen örnekler mültecileri 'mazlum' ve 'muhtaç' olarak resmediyor, acıma ve merhamet duygularını harekete geçirme potansiyeli taşıyor. Bu durum, eşitsizliği sorgulamak yerine yeniden üretme ihtimalini artırarak mültecilere yönelik yardım temelli bir anlayışın ortaya çıkmasına da zemin sağlıyor.

Zira ders kitaplarında da çocukların mülteci arkadaşlarına yardım etmeleri öğütleniyor; devletin sağladığı yardımlar konu ediliyor. Bunun yanı sıra mülteci ve sığınmacı kavramları ders kitaplarında birbiri yerine kullanılabilir. Oysa, bu kavramlar farklı durumlara karşılık geliyor. Bu nedenle kavramlar arasındaki fark kitaplar hazırlanırken hesaba katılabilir.

'Yetim' çocuklar

'Yetim' çocuklar da, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında mülteci çocuklara benzer şekilde acıma ve yardım temelli bir anlayışla temsil ediliyor. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) 'yetim' çocukların "yolda babasının elinden tutmuş bir çocuk gördüklerinde babalarını hatırlayıp hüzünlenebilecekleri" (s. 26) söyleniyor. Bu nedenle "sorumlu davranarak onlara acılarını hatırlatacak hareketlerden kaçınmamız" (s. 26) öğütleniyor. Buna ek olarak 'yetim' çocuklar yardım kampanyalarının nesnesi olarak sunulabilir. *Küçük Yüreklere Dev Kampanya* başlıklı haber metninde (s. 27) *Her Sınıfın Bir Yetim Kardeşi Olsun* başlıklı projeye yer veriliyor. Haber metninde "harçlıklarından biriktirdikleri paraları hiç tanımadıkları bir yetim öğrenciye göndererek örnek davranış sergileyen öğrenciler" anlatılıyor. Bu örnekte 'yetim' öğrenciler diğer öğrencilerin harçlıklarından biriktirdikleri paralara 'muhtaç' öğrenciler olarak görülürken, bu yardımı yapanlar 'örnek davranış sergileyen öğrenciler' olarak yüceltiliyor. Böylece iki grup arasında yardım alan-yardım veren olmak üzerinden bir hiyerarşi kuruluyor.

Küçük Yüreklere Dev Kampanya

AYDIN'ın Germencik ilçesi Bozköy İlkokulu 3A sınıfı öğrencileri harçlıklarından biriktirdikleri paraları hiç tanımadıkları bir yetim öğrenciye göndererek örnek davranış sergilediler.

Bozköy İlkokulu 3A sınıfının 15 öğrencisi, öğretmenleri Narin Sözen Oruç öncülüğünde sosyal sorumluluk projeleri kapsamında Samsun'daki bir ilkokulda eğitim gören, hiç tanımadıkları yetim öğrenci E... N...'ye yardımda bulunmak için kampanya düzenledi. Kampanya kapsamında öğrenciler, her gün harçlıklarından artırdıkları paraları kumbaraya attılar.

Narin Sözen Oruç, "Her Sınıfın Bir Yetim Kardeşi Olsun adını verdiğimiz proje ile öğrencilere değerler eğitimi vermeye çalışıyoruz. Bu sayede çocuklarımız hoşgörüyü, sevgiyi ve empati kurmayı öğreniyorlar." dedi.

Görsel 11: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 27.

Engelliler

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında temsiline en çok rastladığımız toplumsal grup engelliler. Engelliler de mülteci ve 'yetim' çocuklar gibi, 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) *Onun Yerinde Olsaydım...* başlıklı konuda ilk kez karşımıza çıkıyor. Anlatıcı sokakta 'yürüme engelli' bir kadınla karşılaşmasını ve bunu takiben yaptıklarını paylaşıyor: *"Kaldırımlar engellilere uygun olarak yapılmadığı için sandalyesini sürmekte zorlanıyordu. Etrafına bakındığını görünce hemen yanına giderek yardım edebileceğimi söyledim. Hayatını başkalarına muhtaç olmadan sürdürmek istediğini ancak çevre şartlarının engellilere yardımcı olmadığını söyledi... Büyüklerimin desteğiyle ilgili kuruluşlara ulaşarak onlardan cadde ve sokaklarda engellilerin hayatını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmasını istedim. Ayrıca yoksul olduklarından tekerlekli sandalye alamayanlar için okulumuzda plastik kapak toplama kampanyası başlattım."* (s. 27)

Bu örnekte yukarıda paylaştığımız örneklerden farklı olarak hak temelli bir yaklaşımın izlerine rastlıyoruz. Engellilerin toplumsal hayatta karşılaştıkları engellere vurgu yapılarak hayatı başkalarına muhtaç olmadan sürdürmeleri için gereken çevresel düzenlemelere dikkat çekiliyor. Sorunu engellilerin kendilerinde değil, toplumsal düzende arayan bu yaklaşım sosyal model olarak adlandırılıyor. Sosyal model, engellileri çevreleyen ve erişilebilir olmayan fiziksel ve toplumsal düzene işaret ediyor, bu düzeni 'sakatlayıcı' olarak tanımlıyor ve erişilebilirliğin sağlanmasını önceliyor. Buna rağmen, örnekte hak temelli yaklaşımın yanı sıra yardım temelli yaklaşıma da rastlıyoruz. Yoksul olduklarından tekerlekli sandalye alamayanlar için okulda plastik 'kapak toplama kampanyası' başlatılması öneriliyor. Yardım kampanyaları, engellilerin veya yoksulların hak sahibi öznel olduğu fikrinin benimsenmesini güçleştiriyor. Engellilerin ihtiyaç duyduğu medikal araç ve gereçlerin devletin sağlama yükümlülüğünün atlanmasına, yardım edenlerin yardım ettiklerini 'muhtaç' bireyler olarak algılamasına ve 'eşit görmeme'sine neden oluyor.

Engelliler Sosyal Bilgiler ders kitabının devamında da 'bedensel engellilik' bağlamında konu edilmeye devam ediliyor. Bedensel engelliliğin *"bir eksiklik değil farklılık"* (s. 29) olduğu söyleniyor; bedensel engellilerin günlük hayatta ve iş ortamlarında karşılaştığı zorluklar anlatılıyor. Önyargılarla mücadele eden bedensel engellilerin imza attığı başarılar dile getiriliyor. Bu başarıların diğer engellilere moral ve ilham kaynağı olduğu belirtilerek, toplumda yerleşik olan engelli algısının değişmesinde oynadıkları önemli role vurgu yapılıyor. Buna örnek olarak 2017 yılında düzenlenen Avrupa Ampute Futbol Şampiyonası gösteriliyor. Türkiye'yi temsil eden ve Avrupa Şampiyonu olan takımın oyuncuları bize şu ifadelerle tanıtılıyor: *"Onlar yaşadıkları olumsuzluklara rağmen en büyük tutkuları olan futboldan vazgeçmediler."*

İnançlı ve azimli çalışmalarının sonunda zafere ulaşarak ülkemize büyük bir sevinç ve gurur yaşattılar.” (s. 29)

Görsel 12: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 29.

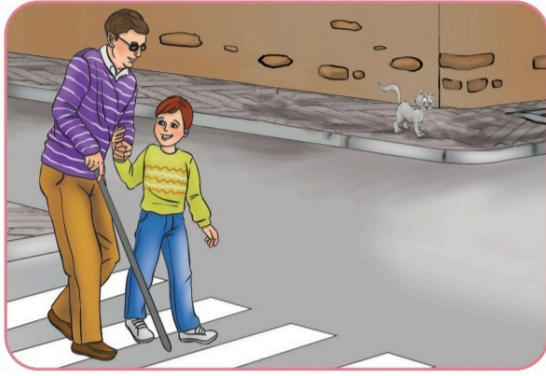
Bu örnekte bedensel engelliliğin “bir eksiklik değil farklılık” olarak tanımlandığını görüyoruz. Engelliliğin ‘eksiklik’tense ‘farklılık’ olarak tanımlanmasını tercih edebiliriz; ancak engelliliğin sıklıkla ‘farklılık’ olarak tanımlanmasının engelliliğin olağan bir durum olarak yorumlanmasının önüne geçtiğini unutmamak gerekir. Bunun yanı sıra ‘engellilerin tüm olumsuzluklara rağmen kendi inanç ve azmi ile başarıya ulaşması’ söylemi üzerine düşünmek de önemlidir; çünkü bu söylem engellilerin başarılı olup olamamasını inanç ve azimli çalışıp çalışmamak ile ilişkilendirerek toplumsal hayatta yaşanan engellenmeleri atlamamıza sebep olur. Engelliliğin toplumsal bir mesele olarak tartışılmasını zorlaştırır. *Ders Kitaplarında Engellilik: Durum Analizi* başlıklı yayında (SEÇBİR ve diğ., 2017) da belirtildiği üzere, ders kitaplarında engelli karakterlerin başarı hikâyelerine sıklıkla yer veriliyor. Engelli bireylerin başarısı istisnalaştırılarak, sorumluluk bireye ve bireyin kendi çabasına yükleniyor. ‘Azimle’, ‘her şeye rağmen’ başarılı olan engelli bireylerin toplumsal hayata eşit katılımı için devlet tarafından alınması gereken tedbirler ve sağlanması gereken düzenlemelere dair bir bilgilendirme ise yapılmıyor; başarı gösteren engelli bireyler kahramanlaştırılıyor.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında engellilik genellikle ortopedik engellilik olarak temsil ediliyor. Raporda ele aldığımız örnekler de bu örüntüyü doğruluyor. Ayrıca ders kitaplarında çocuk hakları ele alınırken Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi maddelerinin görselleştirildiği örneklerde de yalnızca ortopedik engelliliğe rastlıyoruz. 5. sınıf ders kitabında (Ata Yayıncılık) eğitim hakkına değinilirken yer verilen görselde (s. 23) tekerlekli sandalye kullanıcısı bir çocuk karşımıza çıkıyor.

Görsel 13: Ata Yayıncılık, 5. sınıf, s. 23.

Ortopedik engellilik dışındaki engellilik türleri Sosyal Bilgiler ders kitaplarında nadiren karşımıza çıkıyor. 4. sınıf ders kitabında (Ferman Yayınları) bir çocuğun yardımıyla karşıya geçen görme engelli bir kişiye (s. 26) yer veriliyor, 6. sınıf ders kitabında (Anadol Yayıncılık) 21 Mart Down Sendromu Farkındalık Günü (s. 20) konu ediliyor ve 6. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) otizmli çocuğu olan bir ebeveynin yaşadıkları (s. 30) anlatılıyor.

Görsel 14: Ferman Yayıncılık,
4. sınıf, s. 26.

Görsel 15: Anadol Yayıncılık,
6. sınıf, s. 20.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında engellilerin eşit temsiline yer verilen örnekler az sayıda da olsa karşımıza çıkıyor. 4. sınıf ders kitabında (Ferman Yayıncılık) ilgi alanları ve yetenekler konu edilirken paylaşılan bir görselde koltuk değneği kullanan ampute bir çocuk (s. 23), 7. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) Türkiye demokrasi tarihi üzerine sohbet eden öğretmenlerin öğrencilerinden biri tekerlekli sandalye kullanıcısı (s. 189) olarak görselleştiriliyor. Bu örneklerde olduğu gibi, ders kitaplarında engellilerin ve çeşitli toplumsal grupların 'farklılık'ları işaret edilmeden diğer gruplarla eşit şekilde temsil edilmesi engelliliğin ve her türlü kimliğin olağanlaşması açısından önemli ve gereklidir. Ders kitaplarında bu tür temsillerin çoğaltılması, farklılıkların olağanlaşmasına katkı sunacaktır.

Görsel 16: Ferman Yayınları,
4. sınıf, s. 23.

Görsel 17: MEB Yayınları,
7. sınıf, s. 189.

Çalışan çocuklar

Kitaplarda haklardan yararlanmada dezavantajlı konumda sunulan gruplar arasında çalışan çocuklar da ele alınıyor. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) “çalışmak zorunda bırakılan kardeşlerimiz” olarak anılan çocukların başta eğitim olmak üzere bütün haklardan yoksun kaldıkları belirtiliyor; “ne yapacaklarını, nereye başvuracaklarını bilemeyecekleri” söylenerek “bu çocuklara haklarının neler olduğunu ve hangi kurumlardan destek alabileceklerini öğretmemiz” öneriliyor (s. 155).

Görsel 18: Tuna Matbaacılık,
4. sınıf, s. 155.

Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitaplarında, sokakta yaşayan çocuklar, yaşlılar, yoksullar ile bakım ve desteğe muhtaç ve sürekli devam eden hastalığı olan insanlar da anılıyor. Tuna Matbaacılık tarafından yayımlanan kitapta sokakta yaşayan çocukların “çok üzücü bir durum”da oldukları belirtilerek haklara erişimlerinin nasıl sağlanabileceği konu edilirken (s. 155); Ferman Yayıncılık tarafından yayımlanan ders kitabında “yaşlı bireylere devlet kurumları elini uzatsa da toplumun tüm kesimlerinin yardımcı olması” (s. 25) ve “yoksullarla kaynaklarını paylaşması” (s. 26) söyleniyor. Bakım ve desteğe muhtaç ve sürekli devam eden hastalığı olanlar için ise “toplumsal bilinç oluşturulması” (s. 26) öneriliyor.

Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitaplarında da “çocuk işçiler” konu ediliyor. MEB Yayınları tarafından yayımlanan ders kitabında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın, 2018 yılını Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Yılı olarak ilan ettiği belirtilerek, hazırlanan eylem planına ilişkin bilgiler paylaşılıyor. Ata Yayıncılık tarafından yayımlanan ders kitabında ise, Mersin’de Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü’ne bağlı Çocuk Hakları Komitesi tarafından çocuklardan alışveriş yapılmaması için kentin işlek kavşaklarına asılan afişlerden bahsediliyor ve şu ifadelerle yer veriliyor: “Çocuklarımızı sokağın

riskinden korumak için herkesin yapacağı birçok şey vardır. Bunlardan en önemlisi trafik ışıklarında, caddelerde dilenen ya da cam silen çocuklara para vermemektir. Çünkü kendini ve sürücülerini trafikte tehlikeye atarak dilenen ya da cam silen çocuklar, zamanla sokağa bağımlı hâle gelip evlerinden ve okullarından kopuyor... Çocuklara destek olmak istiyorsak onlara para vererek değil onları yardım kuruluşlarına yönlendirerek, onların eğitimlerine devamını sağlayarak destek olabiliriz. Mobil ekiplerimiz aracılığı ile tespit ettiğimiz çocukların ailelerine devletimiz gerekli yardımı yapmaktadır. Çocukların yeri evleri, okul ve oyun merkezleridir.” (s. 27)

Görsel 19: Ata Yayıncılık, 5. sınıf, s. 27.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer verilen çalışan çocuk temsillerine baktığımızda çoğunlukla ev dışında çalışan oğlan çocuklara yer verildiğini söyleyebiliriz. Bu durumun ev içi işlerde çalışan hem oğlan hem kız çocukları görünmez kıldığına dikkat çekmek isteriz. Oysa, Çocuk İşgücü Anketi 2019 sonuçları 5-17 yaşlarındaki oğlan çocukların %40'ının kız çocukların ise %51,3'ünün ev işlerinde ailelerine yardımcı olduğunu gösteriyor (TÜİK, 2020). Çalışan çocuklar tanımlanırken kullanılan “kardeşlerimiz” ifadesi hiyerarşi yaratan, yani tanımlanan grubu daha aşağıda konumlayan bir algıya yol açıyor. Çalışan çocukların “kardeşlerimiz” olarak tanımlanması, çocukların hak sahibi özneler olarak görülmesini zorlaştırıyor. Bu tanımlamayı takiben yer verilen “ne yapacaklarını, nereye başvuracaklarını bilemeyecekleri”, “haklarının neler olduğunu ve hangi kurumlardan destek alabileceklerini öğretmemiz” ifadeleri de hiyerarşik bakışı destekler niteliktedir. Buna rağmen, çocuk işçiliğinin hak temelli bir perspektifle ele alınmasına yönelik bir çaba olduğunu öne sürebiliriz; çünkü çalışan çocukların haklardan yoksun bırakıldığı ifade edilerek haklara erişimlerine yönelik öneriler sunuluyor. Sunulan öneriler çocuklara para vermenin veya yardım etmenin ötesine geçiyor. Çocukların devlet kurumlarına yönlendirilmesini ve eğitime devam etmesi için devlet tarafından özel önlemler alınmasını öngörüyor. Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Yılı kapsamında geliştirilen eylem planına yer verilerek ayrımcılığın önlenmesinde bütüncül politikaların önemine dikkat çekildiğini iddia edebiliriz.

Çalışan çocuklar konusunun, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında sınırlı bir şekilde ele alındığını söyleyebiliriz. Bu noktada konuyu derinlemesine ele alan, halihazırda yayımlanmış kaynaklara referans verilebilir. Örneğin, Kapsayıcı ve Katılımcı Okullar için Eğitimcilerle Yönelik Çocuk İşçiliği ve Ayrımcılıkla Mücadele Rehberi başlıklı yayında (Beyazova, 2019) çocuk işçiliğinin öğrencilerle nasıl konuşulabileceğine yönelik sunulan önerilerden ve uygulamalardan faydalanılabilir.

İnsan hakları

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında sunulan insan hakları çerçevesi, evrensel bir belge olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne referansla çiziliyor. Sözleşme'de yer alan hakların yanı sıra Anayasa'nın ilgili maddeleri de konu ediliyor. Buna ek olarak, 6. sınıf ders kitabı (MEB Yayınları) Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'na atıfta bulunularak ayrımcılık yasağına işaret ediliyor: *"Cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır."* (s. 31)

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitaplarında cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ve kadınların eşit temsiline sağlanması için 'pozitif ayrımcılık' uygulamalarının önemi vurgulanıyor. MEB Yayınları tarafından yayımlanan ders kitabında *"geleneksel aile yapımızda ekonomik faaliyette bulunmanın genellikle erkeğe yüklenmiş bir vazife"* olduğu ve *"bu durumu değiştirmek için kadını çalışma hayatına çekecek düzenlemeler"* yapılması gerektiği belirtilerek *"sosyal güvenlikten iş yaşamına kadar birçok alanda kadınlar için pozitif ayrımcılık sayılacak haklar"* verildiği söyleniyor (s. 221). Anadol Yayıncılık tarafından yayımlanan ders kitabında ise pozitif ayrımcılık *"toplumsal yaşamda iş, meslek edinme, yönetme gibi alanlarda kadınlara, çocuklara, engellilere ayrıcalık tanıma"* olarak tanımlanıyor. Pozitif ayrımcılık uygulamalarının *"kadınların çalışma hayatından kopmadan annelik görevlerini yerine getirebilmeleri"*ni ve *"bir işte çalışarak ev ekonomisine katkıda bulunmaları"*nı sağladığı dile getiriliyor (s. 230).

Öncelikle 'pozitif ayrımcılık' kavramının insan hakları hukuku alanında çalışan uzmanlarca tercih edilmediğini ve 'özel önlem' kavramının kullanılmasının önerildiğini not düşmek isteriz (Gül, 2012). Bunun nedenini ayrımcılığın, tanım gereği olumlanabilecek bir biçimi olamayacağı ile basitçe açıklayabiliriz. Özel önlem ise, yukarıdaki örnek bağlamında tanımlamak istersek kadınların cinsiyetleri nedeniyle hak kaybına uğramalarını önlemeye yönelik uygulamalar olarak tarif edebiliriz. Örneklerde yer alan *"sosyal güvenlikten iş yaşamına kadar birçok alanda kadınlar için pozitif ayrımcılık sayılacak haklar"* ifadesine ilişkin şunu belirtmek önemli görünüyor ki, hangi alanda olursa olsun haklar 'pozitif ayrımcılık' olarak tanımlanamaz. Yukarıda alıntıladığımız diğer örnekte ise, 'pozitif ayrımcılık' *"ayrıcalık tanıma"* olarak tanımlanıyor. 'Özel önlem' haklardan yararlanmada dezavantajlı durumda olanların haklardan yararlanmasını sağlayan, dolayısıyla ayrıcalığı değil eşitliği getiren uygulamaları içerir. Kadın temsiline düşük olduğu bir istihdam alanında, aynı nitelikleri taşıyan başvuranlar arasında kadınlara öncelik verilmesi buna bir örnek olabilir. Ayrıca cinsiyetçi işbölümü sonucunda üstlenmek zorunda bırakıldıkları ev içi iş ve bakım yükünün kadınların çalışma hayatına katılımına engel olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yukarıdaki örnekte belirtildiği

üzere, kadınların “*çalışma hayatından kopmadan annelik görevlerini yerine getirebilmeleri*” veya “*bir işte çalışarak ev ekonomisine katkıda bulunmaları*”na yönelik düzenlemeler yerine erkeklerin ev içi işleri ve bakım işlerini paylaştıkları veya bu işlerin de ücretlendirildiği eşitlikçi bir işbölümünün gerekliliğine dikkat çekilmelidir.

Anadol Yayıncılık tarafından yayımlanan ders kitabında ‘pozitif ayrımcılık’ uygulamaları örneklerine de yer veriliyor: “*İzmirli kadınların 22.00-06.00 saatleri arasında, otobüslerde istedikleri takdirde durak haricinde de inebilmelerine yönelik düzenleme*” (s. 229) konu ediliyor; “*merdivenleri kullanamayan engelli bireyler için havaalanlarında, metro istasyonlarında, kamu kuruluşlarında yalnızca engellilerin kullanabileceği asansörler olduğu*” ve “*bu uygulamanın engellilere yönelik pozitif ayrımcılığa bir örnek oluşturduğu*” söyleniyor (s. 230).

Yukarıda verilen örneklerde hak temelli bir anlayış çabasını görüyoruz. Her iki örnekte de seyahat hakkı engellenen iki farklı toplumsal grubun (kadınlar ve engelliler) üyelerinin haklardan eşit şekilde yararlanmalarını sağlamaya yönelik uygulamalardan bahsediliyor; ancak bu örnekler üzerinden iki önemli noktaya dikkat çekmeyi önemli görüyoruz. İlk uygulamaların toplumsal algıda dönüşümle desteklenmesi, diğeri ise yalnızca belirli bir gruba sınırlandırılmaması. İlk örneğe baktığımızda kadınların geç saatlerde evlerine güvenli bir şekilde ulaşabilmesi için yapılan bir düzenleme görüyoruz; fakat kitaplarda bu düzenlemenin yanı sıra sokakların günün her saatinde herkes için güvenli olmasını sağlayacak bir anlayış değişikliğine duyulan ihtiyaçtan bahsedilmiyor. Diğer örnekte ise, yapılan düzenlemelerin tek bir toplumsal grubun ihtiyacını karşılayacak şekilde ele alındığını “*yalnızca engellilerin kullanabileceği asansörler*” ifadesinden anlıyoruz. Oysa, Hakan Özgül’ün *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* başlıklı kitapta (Özgül, 2015) belirttiği üzere, ‘evrensel tasarım’ diğeri bir adıyla ‘kapsayıcı tasarım’ veya ‘herkes için tasarım’, fiziki düzenlemelerin veya hizmetlerin mümkün olan herkes tarafından kullanılabilmesi şeklinde tasarlanması esasına dayanır. Dolayısıyla kitaplarda bu düzenlemelerin ve hizmetlerin yalnızca bir toplumsal gruba yönelik planlanamayacağı ve toplumda yaşayan tüm bireyleri kapsayıcı nitelikte ve nicelikte olması gerektiği belirtilmelidir.

6. sınıf ders kitabında (MEB Yayınları) ‘pozitif ayrımcılık’ uygulamalarının yanı sıra kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık da “*toplumsal hayatta kadının hayatını zorlaştıran olumsuzluklar*” (s. 221) olarak ele alınıyor; kalıpyargı, önyargı ve ayrımcılık kavramları örneklerle inceleniyor. Kâğıt toplayan bir genç ile otizmli oğlunun yaşadıklarını anlatan bir anne karşımıza çıkıyor.

19 yaşında Ankara’da kâğıt toplayarak hayatını sürdüren genç “yürürken, kâğıt toplarken, sabahtan akşama bitap düşene kadar çalışırken hep insanların yüzlerini seyrettiğini ve okumak için kitap aldığı kitapçıların bile önyargılı olduklarını” anlatıyor (s. 29). Anne ise çocuğunun otizmlili olduğunu öğrenince olumsuz yaklaşımlara tepki gösteriyor ve “Mozart’ın otizmlili olduğunu biliyoruz, bu çocukların içinde bir Mozart aramak varken bu önyargı neden?” diye soruyor. “Çocuklarımızı saklamak, gizlemek, üstünü örtmek değil. Çocuklar saklandıkça, iyi yerlere gelen örnekleri görülmedikçe bu önyargılar devam edecektir.” diye ekliyor (s. 30).

Görsel 20: MEB Yayınları, 6. sınıf, s. 29.

Görsel 21: MEB Yayınları, 6. sınıf, s. 30.

Yukarıda paylaştığımız iki örnekte, diğer örneklerde rastlamadığımız bir durum söz konusu. Ayrımcılığa uğrayan kişilerin deneyimleri aktarılırken bir anlatıcıdan değil, bizzat kendilerinden öğreniyoruz. Kişiler deneyimlerini aktarırken toplumdaki önyargılı tutumlara işaret ediyor. Ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanmasında önyargıları fark etmek ve anlamak için çaba harcamak önem arz ediyor. Bunun için *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* başlıklı yayında Melek Göregenli’nin kaleme aldığı “Önyargıyı ve Ayrımcılığı Azaltmak” başlıklı makaleyi (Göregenli, 2012) incelemek faydalı olabilir. Makalede, kalıpyargı, önyargı ve ayrımcılık arasındaki ilişki çözümleniyor. Önyargı ve ayrımcılığı azaltmaya yönelik stratejiler paylaşılırken bireysel düzeyde zihinsel dönüşümlerin önemine değiniliyor; ancak bu dönüşümlerin toplumsal dönüşümler ile bir arada ve birbirini pekiştirerek gerçekleştirilebileceğine de dikkat çekiliyor.

Önyargılar ile ayrımcılığın azaltılmasında ve toplumsal dönüşümün sağlanmasında ders kitaplarına önemli bir rol düştüğünü hatırlamak gerekiyor. Kitaplarda önyargı ve ayrımcılığı azaltmaya, her bir kimliğin ‘farklı ama eşit’ görüldüğü çoğulcu ve hak temelli anlayışı yaygınlaştırmaya yönelik söylem ve ifadelerle rastlıyoruz. 6. sınıf ders kitabında (MEB yayınları) yer alan ifadelerden birinde Anadolu yedi renkten oluşan bir gökkuşağına benzetiliyor: “Farklılıkları yedi renkten oluşan bir gökkuşağı olarak düşünürsek Anadolu, geçmişten bugüne en güzel renkleri barındıran bir coğrafya olmuştur. Her kültür ve kimlik, gökkuşağının bir rengi olarak hem yalnız başına hem de diğer renklerle bir bütün hâlinde anlamlıdır.” (s. 32)

Buna karşın, aynı kitabın *Bizi Biz Yapanlar* başlıklı konusunda yukarıda örneklediğimiz anlayışın tam tersi bir yaklaşımla karşılaşıyoruz. Kimliklerin gökkuşağının bir rengi olarak yalnız başına anlamını yitirdiği ve bütünü içerisinde rengini kaybettiği bir anlayış. Bu anlayış “*milletimizin her ferdini ‘biz’ duygu ve düşüncesi*

Görsel 22: MEB Yayınları, 6. sınıf, s. 17.

etrafında birleştiren ögeler”den (s. 17) hareketle ‘biz’in sınırlarını çiziyor, toplumu bir bütün olarak tektipleştiriyor. Bu ögelere baktığımızda, İslam dini’nin sosyal yaşama etkisi, Türkçe’nin millî birlik ve beraberliği sağlamadaki önemi, dünya tarihine damgasını vurmuş Türk milleti’nin mirası ile birlikte gelenek ve görenekler, mimari ögeler anlatılıyor. Bu çerçevede, vatandaşlığın sınırları etnik olarak Türklük, dinsel olarak da İslamiyet bağlamında tanımlanıyor. Dolayısıyla, ders kitaplarında hâkim Türk ve Müslüman tanımının dışında kalan kimlikler görmezden geliniyor. İnsan hakları konularında eşit haklara sahip olarak anılan bu kimliklere kitapların devamında yer verilmiyor; Ermeni, Yahudi, Rum, Süryani, Alevi vatandaşların varlıklarından, bayramlarından, tarihlerinden bahsedilmiyor. Kürt vatandaşların varlığı, okullarda Kürtçe (Kurmanca ve Zazaca) seçmeli dersleri olmasına rağmen, kitaplarda görünür kılınmıyor. “*Biz” Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık ve Haklar* başlıklı çalışmaya (Çayır, 2014) göre, ders kitaplarında farklılıkları dışlayan ‘biz’ kurgusu, çoğulcu yaşama imkân vermeyen, hatta bunu problem olarak sunan anlayışı destekliyor. Oysa, *Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları* başlıklı belgenin (MEB, 2023) *Anayasa ve Kanunlara Uygunluk Yönünden Yapılacak İnceleme*’ye dair bölümünde, içerikte herkesin eşit ve özgür olması ve çoğulculuk ilkesinin gözetilmesi kriterleri yer alıyor.

Kitaplarda ‘biz’in sınırları çizildikten sonra ‘biz’in bütünlüğünü ve birliğini tehdit eden unsurlar da konu ediliyor. 4. sınıf ders kitabında (Tuna Matbaacılık) “*15 Temmuz gecesi kahraman Türk milleti’nin tankların önüne korkusuzca yatarak ve göğsünü kurşunlara siper ederek darbe girişimini bastırdığı*” ve “*böylece tek*

Görsel 23: Tuna Matbaacılık, 4. sınıf, s. 170.

millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet uğruna canını vermekten çekinmeyeceğini göstererek bir demokrasi destanı yazdığı” (s. 170) anlatılıyor.

7. sınıf ders kitaplarında demokrasi ile yönetilen pek çok toplumda antidemokratik uygulamalar konu edilirken yalnızca ‘biz’i tehdit eden olayların ele alındığını görüyoruz. MEB Yayınları tarafından yayımlanan ders kitabında “Myanmar’da yerlerinden edilmiş 100 binden fazla Arakanlı Müslüman’ın kaldığı kamplara yapılan saldırılar; Suriye İç Savaşı ile vatanlarını terk edip başka ülkelere sığınmak zorunda kalmış olan sığınmacılar” (s. 189) anılıyor. Demokratik ülkelerde görülen antidemokratik uygulamalardan biri olarak İslamofobi öne çıkarılıyor. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılıkla Mücadele Özel Temsilcisi’nin sözlerine yer verilen haberde (s. 195) İslam karşıtlığının bir nefret suçu olarak kabul edilmesi ve bunun gereken bütün yollarla kamuoyuna anlatılması gerektiği belirtiliyor.

Görsel 24: MEB Yayınları, 7. sınıf, s. 195.

Yukarıda sunulan örnekleri değerlendirdiğimizde, ders kitaplarında evrensel belgelere referansla ele alınan haklar çerçevesinin etkisinin Türklük ve İslamiyet bağlamı ile sınırlanan vatandaşlık anlayışı ile zayıfladığını söyleyebiliriz. Bu durum, kitaplarda çoğulcu yaşama imkân veren hak temelli, kapsayıcı bir yaklaşımın ve dilin yaygınlaşmasını da zorlaştırıyor.

Kapsayıcı dil

Kitaplarda hem insan hakları bağlamında hem de toplumsal grupların temsilinde kullanılan dili değerlendirdiğimizde şunları not düşebiliriz:

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türklük ve İslamiyet bağlamında tanımlanan vatandaşlık anlayışı kapsayıcılıktan uzak, farklılıkları dışlayıcı bir dil kuruyor. Bunun sonucunda bazı toplumsal grupların adı anılmıyor ve sadece belli gruplar temsil ediliyor.

Cinsiyet bağlamında kapsayıcı bir dilin kullanılmasına ve eşit temsilin sağlanmasına yönelik bir çaba söz konusuysa İslamiyet öncesinde ve sonrasında cinsiyet ayrımcılığı yaşanmadığına ilişkin iddialar ve ‘hakların

kadınlara verildiği' söylemi kitaplarda hâlâ yer almaya devam ediyor. Bu iddia ve söylemler, cinsiyete dayalı ayrımcılığı görünmez kılıyor ve kadın hakları mücadelesini yok sayıyor. Ayrıca kitaplarda cinsiyetçi kalıpları sorgulatan, cinsiyet çeşitliliğini görünür kılan bir yaklaşımın benimsenmesine ihtiyaç duyuluyor.

Haklara erişimde dezavantajlı konumda olan gruplar tanımlanırken "kardeşlerimiz" ve "misafirlerimiz" ifadeleriyle karşılaşıyoruz. Hiyerarşi ve eşitsizlik yaratan bu ifadelere acıma ve yardım temelli yaklaşım da eklenince gruplar arası hiyerarşi pekişiyor. Oysa, ders kitaplarında eşitsizliği bizzat yeniden üreten bu anlayıştan uzak, eşitlikçi ve kapsayıcı bir dilin yaygınlaşması önem arz ediyor.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında insan haklarını temel alan, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik yardım değil hak temelli çözümler sunan ve devletin yükümlülüğüne işaret eden söylemlere de rastlıyoruz. Kadınların ve engellilerin eşit katılımı için 'pozitif ayrımcılık' uygulamaları konu ediliyor, kalıpyargı ve önyargı örnekleri inceleniyor, çocuk işçiliğiyle mücadele için geliştirilen ulusal eylem planına ve yerel önlemlere yer veriliyor. Buna rağmen, bu yaklaşım ve dilin birkaç örnekle sınırlı kalmayıp ders kitaplarının geneline yayılmasına ihtiyaç duyuluyor.

Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programının değerlendirmesi

MEB 26 Nisan 2024 tarihinde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli taslak öğretim programlarını yayımladı. Model, 'yetkin ve erdemli insan' yetiştirmeyi temel amaç edinirken Erdem-Değer-Eylem Modeli adı verilen değer eğitimi yaklaşımını esas alarak bu yaklaşımın öğretim programlarının tümüne dahil edilmesini öngörüyor. Öğretim Programları Ortak Metni'ne göre, modelde yer alan değerlerin temelinde "*kendi medeniyet dünyamızın referansları olan millî ve manevi değerlerimiz*" bulunuyor; ancak "*değerlerin evrensel boyutu*" göz ardı edilmiyor (MEB, 2024, s. 54).

Kenan Çayır Yeni Müfredat: Bitmeyen "Maarif Davası" başlıklı yazısında öğretim programları perspektifinin "*bütün ideolojilerin üstünde millî bir şahsiyetin oluşumuna katkı sağlamak*" olarak sunulduğuna dikkat çekiyor (Çayır, 2024). Eğitim Reformu Girişimi'nin yayımladığı Eğitim Askıda: Eğitim Reformu Girişimi'nin Millî Eğitim Bakanlığı Taslak Öğretim Programları İncelemesi ve Değerlendirmesi başlıklı rapora göre, ortak metinde belirtildiğinin aksine, daha önceki programlarda yer alan evrensel değerlere, insan haklarına ve hukukun bağlayıcılığına ilişkin vurgular taslak programın özel amaçlarında yer almıyor. Öğretim programlarında evrensel değerler, haklar ve ilkelerden uzaklaşılmasıyla çocuk hakları, çeşitlilik ve kapsayıcılığın

eğitim sistemindeki alanının daraltılacağına işaret ediliyor (ERG, 2024). Bu bağlamda, *“doğası gereği değerler eğitiminin işe koşulduğu bir yapıya sahip”* olduğu belirtilen 2024 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programını (MEB, 2024) incelemek önem kazanıyor.

Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programında değerler *“adalet, aile bütünlüğu, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, mütevazılık, sorumluluk, estetik, temizlik, vatanseverlik, çalışkanlık, bağımsızlık, saygı, sevgi, yardımseverlik, tasarruf, mahremiyet, sabır ve sağlıklı yaşam”* olarak sıralanıyor. Değerleri 2018 yılı öğretim programında yer alanlarla karşılaştırdığımızda, taslak programda şu değerlere yer verilmediği karşımıza çıkıyor: Barış, bilimsellik, dayanışma, eşitlik ve özgürlük (MEB, 2018).

Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçlarına baktığımızda, 2024 yılı öğretim programında yer alan ilk özel amaçta öğrencilerin *“millî, manevi ve bunlarla uyumlu evrensel değerleri yaşatmaya istekli etkin vatandaşlar olarak yetişmeleri”* ifadesi yer alıyor. Buradan hareketle, ders kitaplarında yalnızca millî ve manevi değerlerle uyumlu evrensel değerlerin içerileceğini öngörebiliriz. Taslak programda öğrencilerin *“hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri”* özel amacına yer verilmiyor. 2018 yılında yayımlanan öğretim programında yer verilen ama 2024 yılında yayımlanan taslak öğretim programında yer verilmeyen bu özel amaç, insan haklarının millî ve manevi değerlerle uyumlu evrensel değerlerden biri olarak görölmediğini destekler nitelikte.

Taslak öğretim programında sunulan amaçlarda *“toplumsal rollerine ilişkin bilgi sahibi olmaları”, “toplumsal birliğin sürdürölmesine katkıda bulunmaları”* ve *“toplumsal birliğin sürdürölmesine yönelik olumlu iletişim becerileri geliştirmeleri”* ifadeleriyle karşılaşıyoruz. İfadelerde, bireyin kendini tanıması ve özgürleşmesi yerine bireyin toplumsal hayattaki işlevine ve toplumsal birliğin sürdürölmesindeki katkısına önem atfeden bir anlayış karşımıza çıkıyor. Bu anlayışın sonucu olarak, 2018 yılı öğretim programı amaçlarında yer verilen *“özgür bireyler olarak özelliklerinin, ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varma”* ile *“çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemi”*ne işaret eden amaçlara taslak öğretim programında yer verilmiyor.

“Türk tarihinin geçmişten bugüne taşıdığı devlet geleneği” Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olarak tanımlanırken, 2018 yılı öğretim programında karşımıza çıkan ve *“Atatürk ilke ve inkılaplarının Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasındaki yeri”* konu edilen özel amaca yer verilmiyor. Buna ek olarak, 2018 yılı öğretim programındaki *“millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olma”* anlayışı yerini *“Türk milletinin*

insanlığın ortak mirasına katkılarını, Türk tarihini, kültürünü, millî ve manevi değerlerimizi bilen bireyler” olmaya bırakıyor. Taslak öğretim programında, 2018 yılında değinilen ve insan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini konu eden özel amaç yer almazken öğrencilerin yalnızca *“ülkümüzde demokrasinin gelişim süreçlerini yorumlamaları”* bekleniyor.

Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programının özel amaçlarındaki değişiklikleri 2018 yılı öğretim programı ile karşılaştırmalı bir şekilde ele aldık. Bu değişikliklerin, içerik çerçevesi ve öğrenme çıktılarına yansımalarının izini sürdüğümüzde ise, şu noktaları not düşmek isteriz:

- 4. sınıftan başlanarak, öğrencilerden toplumsal birliği sürdürmeye yönelik fikir üretmeleri bekleniyor. 5. sınıfta yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri, 6. sınıfta ise kültürel bağlar ‘toplumsal birliğin sürdürülmesi’ bağlamında ele alınıyor.
- 4. sınıfta bireysel özelliklere saygı duymanın önemine değinilirken, 5. sınıfta kültürel özelliklere saygı duymanın öneminin yanı sıra birlikte yaşamaya etkisi de konu ediliyor. Bu bağlamda, Türkiye’nin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) ve farklı ülkelerin kültürel özelliklerinin karşılaştırılması ve Türkiye ile KKTC arasındaki benzerliklerin, tarihi ve kültürel bağlar açısından ele alınması bekleniyor. 6. sınıfta ise, Türkiye’nin *“Türk dünyasıyla kültürel işbirlikleri”* konu ediliyor.
- 6. sınıf ile birlikte *“Türkistan’da kurulan ilk Türk devletlerinin medeniyetimize katkıları”* ve *“İslam medeniyetinin insanlığın ortak mirasına katkıları”*ndan başlanarak *“Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması”*nın tarihi anlatılıyor.
- 5. sınıfta etkin vatandaş olmanın ve 6. sınıfta temel hak ve sorumlulukların önemi ‘toplumsal düzenin sürdürülmesi’ bağlamında konu ediliyor. 7. sınıfta fırsat eşitliği ele alınırken yalnızca ‘özel gereksinimli bireyler’ anılıyor ve demokrasi konusunda ise *“ülkemizdeki demokrasinin gelişimi”*ne odaklanılıyor.

Raporun bu bölümünde Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programına ilişkin sunduğumuz değerlendirmelere dayanarak, taslak programda ‘Türk tarihini, kültürünü, millî ve manevi değerleri’ni odağa alan, evrensel değerlere ve insanlığın ortak mirasına uzak düşen bir yaklaşımın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşım bireylerin özgürleşmesini, toplumda eşitliğin ve adaletin sağlanmasını değil, ‘toplumsal birliğin sürmesi’ni önceliyor. İnsan hakları ve hukukun bağlayıcılığından uzaklaşıyor ve farklılıkları bireysel özelliklerle sınırlandırarak toplumdaki çeşitliliğin kültürel, sosyal ve sınıfsal boyutlarını görünmez kılıyor.

Sonuç ve öneriler

Sosyal Bilgiler ders kitaplarını kapsayıcı eğitim bağlamında incelemeyi amaçladığımız bu çalışmada, çeşitli toplumsal grupların temsili, insan hakları ve kapsayıcı dil başlıklarında ele aldığımız bulguları şöyle özetleyebiliriz:

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kız çocuklar ve kadınların temsilinde sayısal denge sağlanıyor; ancak iyi örneklerle yer verilirken cinsiyetçi kalıpları besleyen temsillere de rastlanıyor. Ders kitaplarında kız çocuklar ve kadınlar dışında temsil edilen diğer gruplar yalnızca belirli konularda karşımıza çıkıyor. Mülteci çocuklar, 'yetim' çocuklar, engelliler ve çalışan çocukları kapsayan temsillerde bu gruplar 'farklılıklar'ı üzerinden tanımlanıyor veya 'hakların ihlal edildiği durumlara örnek' olarak sunuluyor. Gruplar genellikle hiyerarşik ve yardım temelli bir yaklaşımla temsil ediliyor. Yardım temelli yaklaşım, grupların eşit ve hak sahibi vatandaşlar olarak algılanmasına engel oluyor.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında sunulan insan hakları çerçevesi uluslararası belgelere referansla, evrensel bir bağlamda çiziliyor. Buna karşın, vatandaşlık tanımı çeşitliliği görünmez kılan ve dışlayıcı bir şekilde yapılıyor. Bu durum, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında evrensel değerlerle örtüşen, çoğulcu ve kapsayıcı bir toplumsal temsiliyetin ve dilin benimsenmesine inkân vermiyor.

Sosyal Bilgiler dersi taslak öğretim programı ise, 'millî ve manevî değerleri' odağa alarak evrensel değerlere ve insanlığın ortak mirasına uzak düşen bir yaklaşım sunuyor.

Özetlediğimiz bulgulara ilişkin önerilerimizi şöyle derleyebiliriz:

- *Toplumsal grupların eşit şekilde temsil edilmesi*

- Farklılıklara işaret etmek yerine farklılıkların olağanlaşması amaç edinilmelidir. Çeşitli kimliklere ders kitaplarının genelinde yer verilmelidir.
- Toplumsal grupların temsiliyetinde sadece sayısal dengenin sağlanması ile yetinilmemeli, çeşitliliğin görünür kılınmasına ve ayrımcı kalıpyarguların kırılmasına yönelik bir yaklaşım benimsenmelidir.

- *İnsan hakları yaklaşımının yaygınlaşması*

- Gruplar arasında eşitsizlik yaratan yardım temelli anlayıştan uzak durulmalıdır. Bireyi sorumlu kılan ve bireyden 'her şeye rağmen azimle başarı' bekleyen anlayış terk edilmelidir.
- İnsan hakları bağlamında ayrımcılığın ve ayrımcılıkla ilgili kavramların (kalıpyargı ve önyargı) konu edilmesi önemlidir. Bunun için, toplumsal

grupların yaşadıkları güncel ayrımcılık olaylarına daha fazla yer verilmelidir. - Ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanmasında devletin yükümlülükleri konu edilmeli, ulusal veya yerel düzlemde gerçekleştirilen tekil uygulamalardansa bütüncül politikalar ve evrensel yaklaşımlar konu edilmelidir. Ayrıca pozitif ayrımcılık kavramı yerine özel önlem kavramı kullanılmalıdır.

- *Eşitlikçi ve kapsayıcı bir dil kullanılması*

- Gruplar arasında hiyerarşi kuran “kardeşlerimiz”, “misafirlerimiz” gibi ifadeler ile ayrımcılığı görünmez kılan veya hak mücadelelerini yok sayan söylemler kullanılmamalıdır.

- Türklük ve İslamiyet bağlamıyla sınırlanan vatandaşlık anlayışı sorunsallaştırılmalı ve bu yolla kitaplarda çoğulcu ve kapsayıcı bir dilin yaygınlaşmasına zemin sunulmalıdır.

Kaynakça

Beyazova, A. (2019). *Kapsayıcı ve Katılımcı Okullar için Eğitimcilerle Yönelik Çocuk İşçiliği ve Ayrımcılıkla Mücadele Rehberi*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

https://cocukisciligineson.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2019/06/COCA_%C3%87ocukIsciligiElKitabi.11.06.19.pdf

Çayır, K. (2014). *"Biz" Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları

Çayır, K. (2024). *Yeni Müfredat: Bitmeyen "Maarif Davası"*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) <https://birikimdergisi.com/guncel/11751/yeni-mufredat-bitmeyen-maarif-davasi>

Eğitim Reformu Girişimi (2024). *Eğitim Askıda: Eğitim Reformu Girişimi'nin Millî Eğitim Bakanlığı Taslak Öğretim Programları İncelemesi ve Değerlendirmesi*.

(Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) https://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2024/05/EGITIM-ASKIDA_ERGnin-MEB-Taslak-Ogretim-Programlari-Inceleme-ve-Değerlendirmesi.pdf

Eşit Haklar için İzleme Derneği (2021). *Din, Toplumsal Cinsiyet ve Kültüre Odaklanarak Ders Kitaplarının İçeriğinin Kapsayıcı Hale Getirilmesi*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/04/UNESCO-ders-kitaplari2.pdf>

Göregenli, M. (2012). "Önyargıyı ve Ayrımcılığı Azaltmak", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, (der.) K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Gül, İ. I. (2012). "Ayrımcılığın Önlenmesi ve Eşitliğin Sağlanmasında Hukukun Rolü", *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, (der.) K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

MEB (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf>

MEB (2023). *Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/14172658_değerlendirmeye_esas_kriter_ve_aciklamalar.pdf

MEB (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) <https://gorusoneri.meb.gov.tr>

Öğretmen Ağı ve SEÇBİR (2022). *Ders Kitaplarında Mülteciler: "Mazlum, Muhtaç ve Misafirlerimiz"*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

https://www.ogretmenagi.org/sites/www.ogretmenagi.org/files/publications/DersKitaplarindaMulteciler_07_04_2022.pdf

Özgül, H. (2015). "Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye'de Erişilebilirlik", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, (der.) K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün. İstanbul: Karekök Yayınları

Öztürk, M., Tepetaş Cengiz, G. Ş., Köksal, H. ve İrez, S. (2017). *Sınıfında Yabancı Uruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler İçin El Kitabı*, (ed.) S. Aytekin. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_10/04145100_sinifinda_yabanci_ogrenci_bulunan_ogretmenler_icin_el_kitabi.pdf

SEÇBİR, TOHAD ve ERG (2017). *Ders Kitaplarında Engellilik: Durum Analizi*.

(Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) [https://secbir.bilgi.org.tr/wp-](https://secbir.bilgi.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/SECBIR_EEK_Rapor_DurumAnalizi.pdf)

[content/uploads/2022/12/SECBIR_EEK_Rapor_DurumAnalizi.pdf](https://secbir.bilgi.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/SECBIR_EEK_Rapor_DurumAnalizi.pdf)

SU Gender (2018). *Mor Dosya: Sosyal Bilimler*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

https://morsertifika.sabanciuniv.edu/sites/morsertifika.sabanciuniv.edu/files/sosyal_bilimler_kitapcik_web.pdf

TÜİK (2020). *Çocuk İşgücü Anketi 2019*. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>

UNESCO (2005). *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All*. France: UNESCO

UNESCO (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. France: UNESCO

UNESCO (2017). *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education*. France: UNESCO

UNESCOa (2020). *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education - All Means All*. France: UNESCO

UNESCOb (2020). *Inclusion and Education: Textbooks and Inclusive Education*.

(Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373693>

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

